

KÉZFOGÁSOK

TOMISLAV KETIC

A VAJDASÁGI SZERBEK ÉS HORVÁTOK IRODALMA

A háború utáni vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalomról beszélni legalább olyan összetett feladat, mint bármely más, hasonló tevékenységről visszatekin-tő összefoglalást adni; sőt, sok tekintetben még összetettebb ennél.

Ez az irodalom elsősorban a szerb, de ugyanakkor a horvát és Crna Gora-i irodalomnak is elválaszthatatlan része; egy olyan kibogozhatatlan szövevény, amelyben az írókat a saját nemzeti és kulturális környezetükhöz kapcsoló szá-lak, kevésbé ismerhetők fel, mint azok a törekvések, amelyek ugyanezen égtáj irodalmait hatják át: a közös élet, a közös ma és még inkább a közös holnap célkitűzései.

A vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalom sem maradt érintetlen az utóbbi három évtized jugoszláviai irodalmaiban uralkodó áramlatoktól, irányoktól és szélsőséges állásfoglalásoktól. Az ötvenes években és a hatvanas évek elején rendkívül nagy volt a Belgrádból Újvidék irányában terjedő irodalmi hatás, úgy-szintén, ez volt észlelhető — bár jóval kisebb mértékben — Zágrábból Szabadka irányában; ugyanakkor az itteni irodalom jelesebb művelőinek a visszahatása is nagy jelentőségű. Közülük sokan végleg Belgrádban telepedtek le, feljutottak a legmagasabb irodalmi csúcokra, de sem témaválasztásukban, sem elköte-lezettségükben, sem pedig érzésvilágukban nem szakítottak szülőföldjükkel. To-vábbra is magukban hordozták azt, és beépítették műveikbe. A háború utáni szerb költészet elképzelhetetlen Stevan Raičković Tisza melléki motívumai, Bogdan Čiplić pasztorálisan naív tájképei, Žarko Vasiljević festői városképei és Miroslav Antićnak a *Vajdaság* című költeményében nem mindennapi erővel megszólaló, szociális lírája nélkül. A két háború közötti szerb költészetben úgy-szintén jelentős helyet foglal el Miloš Crnjanski *Stražilovo* című alkotása.

Ide kell sorolnunk Veljko Petrovićot, az elbeszélő és költő, Isidora Seku-lićot, a remek tollú tanulmányíró; mindketten már a második világháború előtti szerb irodalom legjelentősebbjei közé tartoznak. Úgyszintén itt kell megemlé-keznünk Jovan Popovićról, a háború kitörése előtti utolsó évtized szociális irodalmának szenvedélyesen elkötelezett művelőjéről. Jovan Popović kommu-nista, aki az irodalmat a burzsoá elnyomás elleni harc eszközeként tekintette, és alkotó lényét, erejét ennek a célnak szentelte. Az 1944-ben megjelent *Igaz le-*

gendák című könyvében rendkívül hiteles és meleg emberi szívvel megírt történeteket olvashatunk harcostársaikról és a partizánhősökről. Az általa leírt Vajdaság lényegesen különbözik a már megszokott álfolklorisztikus ábrázolástól; ez már nem a renyhe, tespedt táj, hanem egy harcos tartomány, amelyben három szó uralkodik: a szabadság, testvériség és a szocializmus.

Amikor az ötvenes évek elején a sarjadó szerb költészet kitért a szocializmus dogmatikus búvköréből, ismét két nagy költő jelent meg a vajdasági irodalomban: Vasko Popa és Stevan Raičković. Vasko Popa költői ihletanyagát a népköltészet kiapadhatatlan forrásaiból és az emberi tapasztalás örök érvényű igazságaiból merítette; emellett modern nyelven írt, és példa nélküli tartós értékű műveket alkotott. A másik nagy egyénisége ennek az időszaknak Stevan Raičković, a mindenre érzékenyen reagáló lírikus, aki költészetében az embert körülvevő teljes világot igyekszik egybefogni és lírai képpé forrasztani.

A háború utáni vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalom fejlődését nagyjából négy korszakra lehet osztani; ennek a tükrében kell szemlélünk az új írónemzedékek beérését és azokat a változásokat, amelyeket alkotásaik eredményeztek.

Közvetlenül a felszabadulás után a vajdasági irodalmi élet központja Újvidék, nemsokára azonban feltűnnek a szabadkai horvát nyelvű irodalom új nevei is.

A legrégebb szerbhorvát nyelvű folyóirat: a *Letopis* — a Szerb Matica Évkönyve — a háború alatti megszakítás után 1945-ben ismét megjelenik, ami rendkívül nagy jelentőségű, noha írói köre kezdetben főként a háború előtti írókból toborzódik. Miladen Leskovac, aki három szerzőtársával (Mikićtyel, Vasiljevićtyel és Mitrovval) a háború előtt kiadott *Három-egy a költészet javára* című verseskötetben a modernista kísérletezés híveként mutatkozott be, ezúttal irodalomtörténészként, tanulmányíróként és igényes tollú kritikusként jelentkezik. Živan Milisavac, a *Letopis* háború utáni első szerkesztője szintén irodalomtörténettel foglalkozik, de — a XVIII. és XIX. századot tanulmányozó Leskovactól eltérően — a háborút követő években mind nagyobb érdeklődéssel fordul a közelmúlt haladó irodalmi mozgalmai felé. Az ifjúkommunisták által vezetett ifjúsági mozgalomról, az OMPOK-ról ír tanulmányt, 1949-ben jelenteti meg Vasa Stajlić, a jelentős vajdasági író, publicista és politikus munkásságát összefoglaló művét, az ötvenes években pedig értékes tanulmányokat ír Zmajról és Jovan Sterija Popovícról.

1966-ban a már befutott költőnek számító Bogdan Čiplić megjelenteti első háború utáni verseit és prózai írásait, valamint napvilágot látnak a finom tollú Boško Petrović líral költeményei is, a háború utáni első öt év mégis az alkotásának teljében levő Žarko Vasiljević jegyében telik el.

Žarko Vasiljević művelnek nagyobb részét valójában még a háború előtti időszakban alkotta. Életrajza nagy mértékben hasonló a XIX. századbeli vajdasági szerb költők életéhez. Ő is — mint Jaša Ignjatović, Laza Kostić és sokan mások — szülőfájától távol, Pesten folytatta tanulmányait, hogy aztán később — mint Jovan Sterija Popovíchoz írt egyik versében mondja — megváltoztassa hivatását és írásra adja a fejét.

Teljes mértékben osztozott írónemzedékének háború alatti sorsában és háború utáni csalódásaiban, noha nála a csalódás nem hangos lázadásban tört ki, hanem a finom ironiában. A háború alatt írt művel a megszállók gaztetteli miatti elkeseredését és a népfelszabadító harcba vetett hitét tükrözik. A

háború után megjelent *Jegyzetek Szerbiáról* című verseskötetében már egészen más hang szólal meg. Központi mondanivalója a nép szenvedése, harca és a jövőbe vetett hite. Ezekben a verseiben a lázadás szele sűrűlt, és gigantikus, látomászerű alakként nő ki belőlük Svetozar Marković, a szerb szocialisták vezéregyénisége. Újabb költészetét a *Svetozar Trlesztben haldoklik* című verse szemlélteti legjobban, amely, sajnos, csak töredékben maradt ránk.

Az 1950. év különös jelentőségű a vajdasági szerb nyelvű irodalomban. Ekkor jelenik meg és tör rohamosan az él felé a háború utáni első ifjú írónemzedék legjelentősebb képviselője: Boško Petrović. A *föld és tenger* című versekötetét melegen köszönti a kritika, mert abban határozott szembefordulást lát a merev szabályokhoz ragaszkodó, hagyománytisztelő felfogással, amely ez ideig a vajdasági irodalmi ábrázolásban uralkodott. Még jelentősebb irodalmi esemény ebben az évben Miroslav Antić első verseskötetének megjelenése. A költő dacos, keresetlen hangja meghökkentő a rendtisztelő polgári szellem számára. Úgyszintén ebben az évben jelenteti meg első verses, illetve prózai írásait, és tör be az irodalomba Aleksandar Tisma, Florika Štefan és Tomislav Ketig. Kezdetét veszi a tradicionalizmus elleni harc. A *Letopis* című folyóirat szellemi égtája mind szűkebbé vált azoknak az íróknak a számára, akik haladó világirodalom és az internacionalizmus hatására elsősorban az egész emberiséghez tartozónak érezték magukat, és csak másodsorban a szűkebb környezetükhöz. Ahhoz, hogy visszatérjenek Vajdasághoz, a belgrádi alkotó körökben eltöltött néhány éves érési folyamat volt szükséges. Tartományunk irodalmi élete időközben napról napra gazdagodott, mind több fiatal író jelent meg, ezúttal nemcsak Újvidéken, hanem Szabadkán, Pancsován, Versecen, majd később Zrenjaninban is. Ezért 1956-ban egy új irodalmi folyóirat indult *Polja* címmel. Az volt a célja, hogy maga köré gyűjtse azokat a fiatal írókat, akiknek a *Letopis* már minden tekintetben szűknek bizonyult.

A *Polja* ezt a feladatát mindmáig sikeresen végezte. A szerkesztő nemzedékek váltakozása nem mindig zajlott le konfliktusok nélkül, mert minden nemzedék érvényesíteni akarta a saját irodalomszemléletét, stílusát és irodalmi értékfelfogását. Ennek ellenére az első szerkesztőség alapelképzelései még ma is érvényesek. Ezeknek lényege, hogy a folyóirat szerkesztősége szoros kapcsolatot tart fenn az ország valamennyi jelentős fiatal írójával, továbbá állandó harcot folytat az új irodalmi kifejezőmód, az esztétikai kísérletező szellem, a polemikus álláspont és a nonkonformizmus érvényesüléséért.

A folyóirat bibliografikus adatai azt bizonyítják, hogy a szerkesztőség az ifjúságot nem biológiai kategóriának tekintette. Elsősorban az alkotó szellem ifjúságára helyezte a hangsúlyt, és ezen az alapon közreműködtek a folyóiratban olyan jelentős jugoszláv írók is, mint például Miroslav Krleža, Oskar Davičo, Marko Ristić és mások. A *Polja* szerkesztősége tetemesen kivette részét a folyóiratközi kapcsolatok megteremtésében, s ez jelentős szerepet töltött be az egységes eszmei és esztétikai álláspontok kialakításában ország-szerte. E téren különösen szoros volt a szerkesztőségnek a belgrádi *Delo*, a szarajevói *Odjek*, ljubljanei *Perspektiva*, a szkopjei *Razgledi*, valamint a zágrábi *Razlog* szerkesztőségével való állandó együttműködése. A *Polja* szerkesztőségének Vajdaságban az Új Symposion köré csoportosuló fiatal írókkal volt a legszorosabb kapcsolata.

A fiatal írók érvényesülését nagy mértékben elősegítette a Szerb Matica Kiadványllalata által megindított *Első kötetem* című sorozat, továbbá az Újvidéki

Ifjúsági Tribün irodalmi rendezvényei, a szabadkai Rukovet című folyóirat megjelenése, valamint az újvidéki Progres Kiadóvállalat korszerű irodalmi kiadványai. Mindezek lehetővé tették ma már számos országos jelentőségű író megjelenését.

A kulturális rendezvények számának növekedése, valamint az általános érdekű kulturális intézmények is elősegítették az irodalom fejlődését. A Sterlja Játékok színházi rendezvényei és találkozóli jelentősen hozzájárultak dráma-irodalmunk gazdagodásához, a Zmaj Játékok pedig Újvidéket a korszerű gyermekirodalom fellegvárává avatták, és számos író érdeklődését irányították a gyermekirodalom felé.

Noha a saját égtája felé fordult, és annak kincseit igyekezett kiaknázni, a háború utáni vajdasági irodalom eszmeileg és esztétikailag egyaránt az általános jugoszláv irodalom szervező része volt, s ugyanakkor lépést tartott a legkoszorosabb világirodalmi törekvésekkel. A provinciálizmustól a magasabb művészeti igényekhez való felemelkedés alapja a különböző nyelvű vajdasági irodalmak és valamennyi jugoszláviai irodalom szoros együttműködése volt. A szellemnek ilyen gazdag áramlása eredményezhet csak olyan költői alkotásokat, amelyek nyelvi és témaköri lokalitásuk ellenére nemcsak a mi síkságra, hanem minden ember érzésvilágához szólnak. Ennek a varázslatos impulzusnak a magva a költő szülőfaj iránti szeretetében rejlik.

Egyes kritikusok és esztéták azt vallották és még ma is hangoztatják, hogy az effajta költészet Vajdaság folklorisztikus szemléletét igyekszik mesterségesen megőrizni, noha ma már az általános művelődés, gépesítés, valamint a városiasodás korát éljük. Habár részben igazuk van, azért nem volna szabad megfeledkezniük arról, hogy mindenki úgy indul útnak, hogy tarisznyájában magával viszi a múlt egy darabját is.

A háború óta eltelt három évtized folyamán Vajdaságban nagyszámú könyv jelent meg szerbhorvát nyelven, a folyóiratokban rendkívül sok új név tűnt fel, csak hogy az irodalmi harcot sokan kezdik, ám csak kevesen maradnak meg a páston.

Bogdan Čiplić az idősebb írónemzedék képviselője. Első művei a háború előtt jelentek meg, teljes érvényesülésére pedig közvetlenül a felszabadulás után került sor. Megjelent műveinek száma, valamint irodalmi érdeklődésének sokrétűsége a legtermékenyebb és legsokoldalúbb vajdasági íróvá avatja. Jellegző írói sajátossága, hogy legszívesebben a gazdagok és a falusi szegények viszonyával, valamint a polgársággal és a papsággal foglalkozik; bemutatja tartományunk népeit, amelyeket közös örömek és bánatok fűznek ehhez az egyszerre gazdag és fukar tájhoz. Az általa ábrázolt Vajdaságból lassanként mind kevesebb marad meg; ezért igyekszik Čiplić, hogy minél többet fejlesszen belőle a jelen és az utókor számára: hogy tudjuk, honnan indultunk és meddig érünk.

Műveiben minden alá van rendelve a képnek és a belőle áramló hangulatnak. Prózájának ritmusa lassú, mint a pannón síkság lomha folyói. Költészete terjedős, nyelve helyi jellegzetességekkel teli, mint az alkotásaiban ábrázolt emberek beszéde.

Bogdan Čiplić prózájában élénk figyelemmel kíséri és leírja azokat a változásokat, amelyeket a tájon a lázadás magjának beérelődése hozott magával. A szőlőmalmok, kútgépek, templomtornyok és az utcásorokból alkotmánykor előbukkanó sötét világ — mely örök aggodással tekint jövője felé — csak

részei annak a világgépnek, amelyet a nekigyürekezett fiatalok mind emberibbé iyekeznek változtatni.

Három évtized folyamán Čiplić harminc könyvet írt. Ez a hallatlan termékenység kiegyensúlyozatlanságokat is rejt magában, esésektől sem mentes. Egyes könyvei, mint például *A vad raj*, *a Pórballadák*, *A megkövesedett nyáj*, *a Búcsú Rahavtól*, valamint a *Beszélgetés a cselédlányokról*, még hosszú ideig maradandó irodalmi értékeket képviselnek. Boško Petrović költészete akkor a legmélyebb, amikor az őt környező világ valamely mindennapi jelenségével kapcsolatban felmerült kérdésre kell választ adni. Olyan választ, ami voltaképpen nem is egyszerű, hanem a válaszok egész sorozata, és egyben felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy mi minden rejlik az élet felületesen szemlélt, apró csodáiban.

Boško Petrović az élet minden apró részletét pontosan megfigyelő Thomas Mann és Proust tanítványa, ennél fogva nem engedhet meg magának pontatlanságokat, és nem is túlságosan termékeny alkotó. Az 1950-ben megjelent *A föld és a tenger* című verseskötete után szinte szabályos időközökben, minden öt évben egy-egy verses vagy prózai kiadványt jelentetett meg. Ugyanakkor rendkívül értékes kulturális tevékenységet fejtett ki, hazai viszonylatban szinte páratlan művészi erővel fordította le a világirodalom néhány jelentős alkotását. Emellett az öt éveként megjelenő művei — ami szintén ritkaság — mindig egy-egy lépést jelentettek előre, vagyis az író fejlődését fémjelzték. Költészetében és prózájában egyaránt — a *Lassan vonuló felhők* című kötetétől a hibrid műfajú *Német katona naplóján* keresztül a már alkotói teljében, művészetének csúcán keletkezett *Nyárvégi érkezésig*, melyet egyébként a kritika joggal a szerb irodalom legértékesebbjei közé sorol — Boško Petrović minden művét nyugalom, szubtilitás, finom lírai kifejezőmód, európai bölcsesség, valamint tartózkodó és fegyelmezett érzéskivetítés jellemzi. Ez utóbbi nem arra szolgál, hogy a költő érzéseit elfojtsa, hanem hogy világos tükürt tárjon olvasói elé, akik megláthatják és megérthetik belőle a szavakból áradó örök életbölcsességet.

A mai középkorú írónemzedék már sokkal hangosabban, nagyobb temperamentummal és lázadóerővel vonult be az irodalomba. Minden elődjével szemben a saját érzésvilágának jogait hirdetve, nem tulajdonított különösebb jelentőséget sem a tradíciónak, sem pedig az úgynevezett objektív igazságnak.

Miroslav Antić *A tavasznak mondom el* című kötetével indul el, amelyben bemutatja a maga és társainak jellegzetes koraérettségét:

*En, a mezitlábás taknyos,
először Istent szidni tanultam,
s csak azután megtörölni orrom...*

A szerelemre, szomorúságra, a belső nyugtalanság kivetítésére való vitathatatlan jog volt a kiindulópontja ennek a nemzedéknek, amely szembeszállt az édeskés, kábító, derülátóan szépítő, szokványos költészettel. A becsületes és őszinte új világot építő, egyszerű embert ünnepelve, Antić szatirájának élét a kispolgári felfogás, az úgynevezett előkelőségek, az újgazdagok és a provinciális gondolkodásmód mindennemű megnyilvánulása ellen fordítja. Ezt a harcát mindmáig folytatja. Időnként jeszenyini módon az elkeseredettek táborába sodródik, a lumpenproletárok közé. Ezt tükrözi kisszámú drámáinak egyike, *A szomorú menetelés*, amely egyébként tagadhatatlanul rangos irodalmi alkotás.

Antić érdeklődése csakhamar a gyermekirodalom felé fordul. Ennek eredményeként négy kötet verset ír a gyermekeknek. A legértékesebb a *Szóke hajtincs* című, első ilyen jellegű kötete, amelyet a serdülőkorúaknak írt; azoknak, akik már nem gyermekek, de még nem felnőttek, akiknél a játékot lassan a szerelem váltja fel. Antićnak ez a műve időálló értékű, gyermekirodalmunk egyik legértékesebb alkotása. Számos kiadást ért meg, több nyelvre lefordították, díjakat nyert, elfoglalta méltó helyét az iskolai olvasmányok között, egyes sorait hazánk egész ifjúsága betéve tudja.

Florika Štefan költőnő, aki minden könyvében hű maradt az *Igy születtem* című, első kötetében kifejtett költői hitvallásához. Elkötelezett költő, következetesen hangoztatja proletár származását, igazságszeretetét, valamint a képmutatás és a romlottság iránti gyűlöletét. Szinte biblikus, prófétai hangvétellel figyelmeztet arra, hogy az emberi jóság a világ jövője és az igazság legyőzhetetlen kardja. Költészetének egyik központi motívuma az elnyomott, boldogtalan, elhanyagolt, tudatlanságba taszított nő.

Ehhez az írónemzedékhez tartozik az elsősorban prózaíró Alaksandar Tišma, aki kívülmaradt minden esztétikai és eszmei vitán. Írói tapasztalatait azáltal gazdagította, hogy érdeklődési körét egy szűk történelmi keretbe összpontosította. Előbb elbeszéléseket írt, majd a múlt mélyebb tanulmányozása nyomán hosszabb lélegzetű művekbe öntötte mondanivalóját. Azt a korszakot öleli fel, amely kínokkal kezdődött és újabb kínokba torkollott. Bemutat egy világot, amely a maga módján állt ellen az idők viharának, miközben egy csendes és elfelejtett tartomány vérkeringése legalább olyannyira felgyorsult, mint az úgynevezett »világközpontok«.

Aleksandar Tišma alkotói tevékenységét négy fontosabb műve jelzi: a *Bűnök és az Erőszak* című elbeszéléskötetei, a *Fekete lány nyomában* című próza műve és minden alkotásának koronája a *Miroslav Blam története*, amely minden bizonnyal a legjobb háború utáni szerb nyelvű vajdasági regény.

Miroslav Blam kispolgári zsidó család leszármazottja, aki a háborús évek tanújaként serdül ifjúvá, találkozik a szerelemmel és kerül szembe a halállal. Elveszti nővérét és szüleit, maga is csak azáltal menekül meg, hogy keresztény nőt vesz feleségül és kikeresztelkedik. Ezt sem az élnivágyás tudatoságával teszi, hanem mások akaratából. Így válik szélcsendben meghúzódo, fal menti, szürke kistisztviselővé, akinek életét lassan koptatja a mindennapok egyhangú üteme, miközben egy újabb háborúra vár, amely őt sem fogja megkímélni.

A regény különös értéke a hírhedt januári vérengzés leírása. Kevés háborús eseményt örökített meg ilyen erőteljes ábrázoló erővel.

A költészet terén még néhányan alkottak maradandó értékű műveket. Mindenekelőtt Pavle Popović, aki öt verseskötetében elsősorban e földrajzi viharsarok emberének sorsát örökíti meg. Különös jelentőségű *Az ember harca* című poémája, amelyben a forradalom megénekléséhez antik tragikus formát alkalmaz, és amelyben az ember élete, valamint küzdelme egyetemes metaforává magasztosul.

Vojislav Vulanović és Gojko Janjušević — a Crna Gora-i költészet legjobb hagyományainak nyomdokain haladva — az ember kozmikus sorsát és kutatóvágyának tekervényes utait kutatja. Amíg az előbbi költészetében a formát teljesen alárendeli az értelemnek, addig az utóbbi újszerű szóalkotásaival és szókapcsolataival időnként barokkos színezetű költői megoldásokat alkalmaz.

Jasna Melvinger és Dušan Belča költészete egyelőre a reflexió körében mozog, műveiket provinciális hangulat hatja át; az egyhangú mindennapok valamely eseményéből vagy egy-egy lírai fellobbanásból színes, a legapróbb részletekre kiterjedő verseket alkotnak.

Az ifjú költőnemzedék legerőteljesebb és legérettebb képviselője Pero Zubac, akinek klissé torzonborz, teenageres költeményét, a *Mosztári esőket* nemrégiben még országszerte mondogatta az ifjabb nemzedék. A *Beszélgetés az Úrral* című verseskötetében rendkívüli képteremtő erőről tett tanúságot. Kifejezőkészsége az *Obsurbus* című költeményében nyilvánul meg; ebben Krisztusról beszél, aki őt meglátogatta, és »...töviskoszorúját a folyosón, a kalapok mellé akasztotta«. »Aztán hirtelen felállt — írja tovább a költő —, meztőláb nekívágott a havas útnak, az asztalon hagyva érintetlen borospoharat. Vajon nekem hagyta-e a töviskoszorút, vagy csupán feledékeny?«

A vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalom bizonyára nem lenne ilyen pezsgő, ha nem lennének irodalmi kritikusok. Az idősebb nemzedék aránylag igen korán az irodalomtörténeti kutatások felé fordult, így a napjainkban keletkező irodalmi alkotásokat elsősorban a középkorú kritikus nemzedék kíséri figyelemmel. Közülük a legjelentősebbek: Vasiije Kalezić, Draško Ređep, Miroslav Egerić, Petar Milosavljević és Tomislav Ketig, aki egyúttal számos dráma és regény szerzője is. A *Potyutasok* című művében felveti a kérdést a szövetségeseikkel való viszonytal kapcsolatban. Azok ugyanis egy, senki számára sem világos stratégiai cél érdekében bombáikkal megölik egy szerb városka lakóit.

Napjainkban mindjobban izmosodik és érvényesülésre jut egy fiatal írónemzedék. Alkotásaik megújuló életünk számtalan kulcskérdését vetik fel. Különösen jelentősek a Stražilovo c. folyóirat köré csoportosuló fiatal írók, valamint a költők közül Slavko Almajan és Rade Tomić.

Balázs Pál fordítása

